

Henrik Yde

NEXØ

Martin Andersen Nexøs liv og værk

Lindhardt og Ringhof

Indhold

Forord.....	7
1. kapitel. Opvækst.....	13
2. kapitel. Højskolen	47
3. kapitel. Mod syd.....	83
4. kapitel. Lærergerning.....	93
5. kapitel. Ungdomsforfatterskabet.....	103
6. kapitel. <i>Soldage</i>	129
7. kapitel. Elefantungen. Tilblivelsen og modtagelsen af <i>Pelle Erobreren</i>	149
8. kapitel. Partifælle Nexø.....	191
9. kapitel. 1. Verdenskrig.....	213
10. kapitel. <i>Ditte Menneskebarn</i>	225
11. kapitel. Kammerat Nexø.....	241
12. kapitel. Eksil i Weimarrepublikken.....	261
13. kapitel. Forfatterskabet i 1920'erne.....	281
14. kapitel. Krigeren.....	293
15. kapitel. <i>Erindringer</i>	313
16. kapitel. 2. Verdenskrig.....	331
17. kapitel. De sidste år: Bitterhed og hyldest	341
Efterskrift.....	363
Tak	369
Noter.....	371
Kildefortegnelse.....	399
Register over Nexøs værker	405
Personregister.....	409
Billedregister.....	417

Forord

Der har i nogle år været forholdsvis stille om Martin Andersen Nexø (1869-1954). Men i de sidste årtier af hans liv udgjorde Nexøs person et stridens tegn, som mange følte sig kaldede til at tage stilling til, for eller imod. Et sådant stridens tegn – til forargelse eller opbyggelse – udgjorde han da også i mange år *efter* sin død, og det var først i 1996, at han efter megen lokalpolitisk debat posthumt blev udnævnt til Nexø bys æresborger.

Forfatterskabets kvaliteter er der derimod sjældent blevet sat spørgsmålstegn ved, og hovedværkerne i det tilhører det 20. århundredes verdenslitteratur – i selskab med en håndfuld andre danske forfatterskaber fra forrige århundrede: Henrik Pontoppidans, Johannes Jørgensens, Johannes V. Jensens, Karen Blixens, Inger Christensens.

Nexøs romanværk *Pelle Erobreren* I-IV (1906-1910) fik i løbet af ganske få år efter sin fremkomst en international udbredelse uden noget andet dansk side-stykke end H.C. Andersens eventyr. Næst efter disse blev *Pelle Erobreren* med ét slag det mest udbredte danske digterværk i verden, ikke mindst gennem foljetonudgaverne i de europæiske arbejderpartiers dagspresse i 1910'erne. Under og efter 1.

Verdenskrig befæstede Nexø sin verdensberømmelse med romanværket *Ditte Menneskebarn* I-V (1917-1921), der opnåede en tilsvarende global udbredelse. Forfatterskabet omfatter imidlertid mange andre værker i adskillige genrer – rejsebøger, fortæl-

Nexø i villa Gryets have, sommeren 1908.

linger, erindringer med mere – hvoraf flere i kunstnerisk henseende er fuldt på højde med disse to berømte romanværker.

Dette er en bog om digteren og mennesket Martin Andersen Nexø. Udtømmende ville en biografi kun være, hvis den, som den amerikanske essayist og digter Ralph Waldo Emerson har sagt det, påtog sig at forklare et menneske ved dets *fulde* historie.¹ Denne bog har ikke en så halsbrækkende ambition og giver sig på ingen måde ud for at være udtømmende. Men hvis den kan give nye læsere lyst til at læse Nexøs værker, eller hvis den kan give gamle læsere lyst til at genlæse værkerne på nye måder, har den tjent sit formål.

Det korte af det lange

Under Nexøs forfatterskab lå der livserfaringer, og der lå drømme og visioner. Drømmene løb som længsler efter sammenhænge mellem højt og lavt og mellem ånd og materie, mellem mand og kvinde, mellem dagligdagens foreteelser og de universelle spørgsmål om godhed og retfærdighed.

Men hvor bliver erfaringer til drømme og drømme til visioner?

Nexøs sind var udspændt, mellem fædrelandskærlighed og verdensborgerskab, mellem historie og moral, mellem erfaring og tro, mellem viden og vision.

Og i Nexøs person stod modsætningerne i kø: Generøsitet og forfængelighed, sårbarhed og brutalitet, kvindedyrkelse og mandschauvinisme, trofasthed og

promiskuitet, mindreværd og selvovervurdering, selverkendelse og selv suggestion, skarpsyn og blindhed, hjertevarme og vrede.

Nexøs formulerede visioner kom oftest til ham udefra, fra de miljøer hvori han færdedes. Efter en barndom under små kår i København og på Bornholm kom han som ung på højskole (Østermarie og Askov) i tre-fire år, og han tilsluttede sig uden forbehold de grundtvigske visioner som her udtrykt i et afskedsdigt til en kammerat: ”Vi vil et Storsyn frem for Slægten male”. Grundtvigianismens kristelige og nationale univers forekom ham dengang ubegrænset vidt og dybt. Senere tilsluttede han sig hovedstadsradikalismen og gennemlevede i ungdomsforfatterskabet fra 1898 med stor konsekvens nihilismen, grundtvigianismens dystre antipode. Men han formåede dog samtidig i sine bornholmer noveller at skildre de forindustrielle, i hans opfattelse ’kvindelige’ almuefællesskaber med dyb indlevelse.

Efter århundredskiftet fandt Nexø efterhånden frem til det lyssyn, der satte sin smukkeste frugt i *Pelle Erobreren*’s håbsfulde vision om et samfund, hvor mildheden er rådende. Denne vision kan ses som en syntese af hans ungdomserfaringer fra grundtvigske miljøer med hans senere møder først med andalusiske anarkister i 1903 og dernæst med Anden Internationale danske arbejderbevægelse. Et vigtigt udtryk fik denne vision i hans store folketale på Dynæs i 1913. I *Pelle Erobreren* (og andetsteds) udfoldedes visionen i en diskret dialog med de bibelske grundfortællinger og med de klassiske europæiske romanforfattere Miguel de Cervantes, Victor Hugo og Fjodor Dostojevskij, til hvis værker Nexø havde et nært forhold.

Bag ved eller under denne syntese af bestemte, formulerede samtidige ideologier og af hans ’store læsning’ lå en ældgammel, bibelsk opfattelse af mennesket som kønsspecifikt, således at manden (eller det mandlige) var ånd og erobring, kvinden (eller det kvindelige) natur og opretholdelse. Skulle tilværelsen lykkes, i parforholdets lille kimform som i samfundslivets store format, måtte disse kræfter bringes i samspil på alle planer fra det erotiske til det socialpolitiske.

Nexø så denne dialektik eksemplarisk udtrykt i bestemte mænd, han havde mødt gennem livet, der som den bornholmske bonde Hans Dahl, højskolelæreren Poul la Cour, den andalusiske husmand Alfonso M. og den tyske forfatter Erich Mühsam havde evnet at forene mandlige og kvindelige egenskaber i deres personer. At fremstille et sådant frugtbart samspil på poetisk overbevisende måde lykkedes først for ham i rejsebogen fra Andalusien, *Soldage* (1903), og dernæst i *Pelle Erobreren*.

Men der er også et lag under denne menneskeopfattelse, et lag af elementære, førsproglige erfaringer med brutalitet og godhed i de menneskelige fællesskaber, han var vokset op i. Godheden kunne opløse mørket i en barndom med fysiske overgreb i skolen og hjemmet og åndelige overgreb i søndagsskolen. På trods af disse utryghedsskabende faktorer og på trods af en generelt tyngende livserfaring fra barndoms- og teenageårene viser der sig i Nexøs *Erindringer*, der går så langt tilbage i barndommen, som hans erindring rakte, en grundlæggende taknemmelighed i hans sind for det, han fik med sig tidligt, navnlig fra kvinder.

Udbruddet af 1. Verdenskrig og sammenbruddet af Anden Internationale oplevede Nexø som et kata-

strofalt nederlag for håbet om et sådant samfund bygget på mildhed. Forfatterskabet antog en mørkere karakter i form af dystre sociale anklager og en systematisk afdækning – fortællingerne om de tyske 'krigsenker' og i stort format *Ditte Menneskebarn* – af livet, som det former sig for kvinder, når de svigtes af mændene og overlades til et nådesløst udbyttersamfund. Nogen politisk løsning blev på dette tidspunkt ikke tilbudt.

De europæiske revolutioner i kølvandet på 1. Verdenskrig spaltede også den danske arbejderbevægelse, og fra slutningen af 1918 tilsluttede Nexø sig de revolutionære. Den russiske Oktoberrevolution viste sig at være den eneste sejrende, og Nexø knyttede herefter sit håb til denne. I sin første rejsebog fra Sovjetrusland, *Mod Døgningen* (1923), skildrede han revolutionen i de samme billeder, han før havde brugt i *Dynæstalen* fra 1913, ja, i vendinger der pegede tilbage på den grundtvigske vision om et samfund, hvor mildheden er rådende. Bogen drog mange paralleller mellem den sovjetiske kommunismes 'håbsfortælling' og den klassiske grundtvigianisme, men paralleliseringen havde karakter af besværgelse: Den Russiske Revolution *skulle* være indfrielsen af visionerne fra Askov, Andalusien og Dynæs.

Efter Hitlers magtovertagelse i 1933 satte Nexø hele sin berømmelse ind i kampen mod fascismen og for Sovjetunionen, som han betragtede som det eneste virkelige bolværk i denne kamp. Skønt Nexø personligt oplevede mange af Den Russiske Revolutions bagsider og gjorde sig bitre erfaringer med flere af dens repræsentanter, kunne og ville han ikke opgive sin vision og sit håb. Det var en konsekvens af hans fællesskabsfølelse, hans solidaritet, at han i kampen mod fascismen gjorde fælles sag med Sov-

jetunionen. Men det har skadet hans troværdighed og eftermæle, at han selv under Stalintidens værste udskejelser forsvarede Sovjetunionen så stædigt, blindt og naivt.

Midt under denne udadvendte kamp mod fascismen formåede han med sine *Erindringer* I-IV (1932-1939) alligevel, som i et indelukke, på mesterlig vis at re-vitalisere sine ældste og mest autentiske erfaringer om fællesskab og godhed. *Erindringer* blev hans sidste hovedværk.

Martin Andersen Nexø og Sovjetunionen

Når Nexøs nutidige læsere – vel især dem, der er for unge til at have oplevet den kolde krig – ikke virker særligt optagede af hans forhold til Sovjetunionen, skyldes det måske en intuitiv opfattelse af, at hans politiske holdninger ikke har så meget at gøre med forfatterskabet. Alligevel har mange kritikere set et modsætningsforhold mellem det skønlitterære forfatterskabs sociale og humanistiske visioner på den ene side og den ældre Nexøs kompromisløse forsvar for Sovjetunionen på den anden side. Derfor skal der her siges lidt mere om dette forhold.

Man kunne jo med Nexø selv hævde, at hans tilslutning først til socialdemokraterne (1910-1918) og siden til kommunisterne (1919-1925 og 1937-1954) var udtryk for den samme sociale indignation, som ligger bag (nogle af) forfatterskabets værker, og at der således betragtet ikke består noget modsætningsforhold mellem hans digtning og hans politiske virke.

Imidlertid kan det ikke nægtes, at den ældre Nexø, der anså Sovjetunionen for at være den virkelig-

gjorte socialisme, lukkede øjne og ører fast i over for enhver, der ville påpege bagsiderne af Sovjetunionen. Det kan heller ikke benægtes, at han, som vi skal se, bidrog aktivt til at legitimere Moskvaprocesserne og andre af Stalintidens excesser. I det hele taget godtog og gentog han uforbeholdent den sovjetiske propaganda.

Her som overalt gælder det om ideologiske anskuelser, politiske eller religiøse – i Nexøs tilfælde begge dele samtidig – at en krampagtig fastholdelse af dem nødvendigvis vil blokere for, at ideologen kan se verden klart.

Nexøs forhold til Sovjetunionen bør dog ikke kun anskues psykologisk og moralsk, men også historisk og kildehistorisk. Det skal huskes, at man i Nexøs levetid ikke havde den adgang til pålidelig viden om forholdene i Sovjetunionen, som vi har i dag, og at man i væsentlige henseender var henvist til formodninger.²

Og skønt kritikken har været meget optaget af den gamle Nexøs forhold til Sovjetunionen og til DDR, hvor han tilbragte sine tre sidste leveår, så er hans forfatterskab jo ikke skabt af Sovjetunionen, endsige af DDR. Nexøs verdensberømmelse som digter var slået fast med *Pelle Erobreren's* udbredelse på mange sprog og i mange lande allerede før 1. Verdenskrig, længe inden Den Russiske Revolution i 1917 og endnu længere inden DDR's oprettelse i 1949.

Om forholdet mellem Nexøs digtning og hans politiske virke som ældre mand kan det for det første siges, at han efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland 1933 – som allerede nævnt – stillede sin personlige prestige og litterære berømmelse betingel-

sesløst til rådighed for den kommunistiske bevægelse og kampen mod fascismen, hvilket for ham (som for andre kommunister) var to sider af samme sag. Vi skal senere betragte nogle af de personlige, politiske og æstetiske følger heraf.

For det andet kan man konstatere, at han i kunstnerisk henseende ikke fik noget med sig den anden vej. Hans fascination af Sovjetunionen bar – med undtagelse af en enkelt novelle, ”Mustafa” fra 1935 – ingen frugt i det fiktionale forfatterskab. Nexø var med andre ord ikke en ’kommunistisk digter’, men en digter, der på et tidspunkt blev kommunist.³ For andre vesteuropæiske forfattere, eksempelvis nordmanden Nordahl Grieg med samtidsromanen *Ung må verden endnu være* (1938), kunne en tilsvarende fascination af Sovjetunionen være kunstnerisk frugtbar. Over for Griegs nyklassiker kan Nexøs propagandistiske rejsebøger fra Sovjetunionen, *Mod Dagningen* og *To Verdenser*, næppe kaldes stor kunst.w

Men der er jo nok af andre Nexøværker at tage af. Også i hans tilfælde kan man med fordel lægge sig Carsten Hauchs ord fra 1833 om en digterkollega, hvis forfatterskab var af ujævn kvalitet, på sinde: ”[...] kun det Fortrinlige hos en Autor giver ham sit Værd, ikke det mindre Betydelige.”⁴

Martin Andersen Nexøs liv og værk

Den følgende skildring lægger vægten på Nexøs digtning, på hans *værk*, af den simple grund, at det er hans digtekunst, som gav og fortsat giver ham en plads i verdenslitteraturen.

Til forståelse af værket bør indsigt i forfatterens *liv*, hans ophav og baggrund, hans opvækst og familie,

hans venskaber, hans forhold til kvinder, hans iagttagelser og oplevelser i hverdagen og på rejser, imidlertid ikke underkendes, navnlig ikke for de formative års vedkommende, altså barndommen og ungdommen. Derfor har jeg valgt den gammeldags genre, som tyskerne kalder *Leben und Werk*, angelsakserne *life and letters* og vi herhjemme *liv og værk*. Bogen bestræber sig i øvrigt på at forstå Nexøs liv og digtning forfra, altså gennem tilblivelsen og udviklingen af hans person og forfatterskab.

Som en ikke uvæsentlig del af Nexøs liv lægger jeg mere vægt på hans *læsning*, end andre har gjort. Især efter udgivelsen af *Pelle Erobreren* benægtede han ganske vist kategorisk, at bøger skulle have haft nogen som helst betydning for hans forfatterskab. Ikke desto mindre var han, hvad ikke mindst *Pelle Erobreren* selv vidner om, faktisk et belæst menneske med en dyb viden om og et levende forhold til europæisk åndsliv gennem to-tre tusind år. Også i bøgerne havde han sine kilder.

MAN

Nexøforskere og andre, der i en snæver vending og en indforstået kreds har villet referere til Martin Andersen Nexø, har (med fare for at forveksle ham med den tyske industrikoncern) ofte brugt forkortelsen MAN.

Efter at have anvendt denne forkortelse i mange år er den efterhånden kommet til at minde mig om, at MAN digtede bedst, hvor det drejede sig om de helt almenmenneskelige forhold, om de grundlæggende fællesskaber, om det elementære i tilværelsen, om det *man* som menneske og medmenneske nødvendigvis må forholde sig til. Og om at Nexø derfor efterhånden blev opfattet og selv opfattede sig som solidaritetens digter, som en digter, der indgød sine læsere håb om og mod til kæmpe for, at dette elementært menneskelige: *godheden*, måtte komme til sin ret, også i samfundet.

